

FRISS SZELLEMISÉG, TÁJÉKOZÓDÁSI IGÉNY

Thomka Beátával beszélgetett
Ladányi István

Thomka Beátával pécsi lakásán beszélgetünk egy egész napos előadásait követően, én Veszprémből érkeztem ugyan ide konferenciázni, de beszélgetésünkben leginkább egykori hallgatója vagyok az újvidéki Magyar Tanszékről, a háttérben pedig Rudaš Jutka maribori irodalomtörténész, szintén Thomka-tanítvány hallgat minket, a közös történetünket, amely némiképp az ő előtörténete is, nemcsak az egykori közös jugoszláviai kontextus okán, hanem mindazok az impulzusok révén, amelyeket témavezető tanárától kapott. Első kérdésem arra vonatkozik, hogy utólag milyennek látszik az a közeg, amelyben a Symposium létrejött, mi tette lehetővé ezt az utólag már evidenciává lett, ugyanakkor egyáltalán nem magától értetődő kulturális formációt, ami a Symposium-mozgalom, az Új Symposium folyóirat volt.

A hatvanas évek második fele a jugoszláv térségben a könyvkiadás, a folyóirat-kultúra feléledésével járt. Az első Symposium-nemzedék szerkesztőinek, kritikusainak széles körű érdeklődése példászerű volt számomra. A Symposium indulásához jó kiindulópontot képezett a hatvanas évekbeli *Híd*, Ács Károly szerkesztői és műfordítói munkássága, Major Nándor filozófiai-társadalomtudományi,

Bori Imre irodalomtörténeti beállítottsága és a lap jugoszláv irodalmakra irányuló figyelme. Az akkori egyetemi hallgatók, Bányai János, Tolnai Ottó, Végel László, Bosnyák István és mások számára fontos impulzusokat adott Sinkó Ervin irodalmi tájékozottsága. Bányai az új magyar és horvát költészet rendszeres kritikusa volt. A klasszikus német, francia, orosz irodalomtudományi művek nem magyar, hanem szerb vagy horvát fordításban váltak hozzáférhetővé számunkra. Ezenkívül alapvető, friss elméleti kiadványok, újabb diszciplínákat érintő szakfordítások jelentek meg, amikre pedig én váltam fogékonnyá. Bányai egyetemi kurzusai az elméleti tájékozódást biztosították, s ha éppen Bahtyint, Barthes-ot tanította, köteikhez hozzá is lehetett jutni. Derridát¹ például Szarajevóban adták ki, s ez mind hihetlenül érdekes, újszerű volt számomra.

Te most együtt kezeled a hatvanas-hetvenes éveket ezzel az irodalomtudományi mozgalmassággal.

Az „elméleti bumm” a hatvanas években volt a legintenzívebb Franciaországon kívül Jugoszláviában is, mert a hetvenes évek már egy politikailag rossz korszak kezdetét jelentették. A horvát tavaszt visszarendeződés követte, ideológiai szigor, büntetések, betiltások. Az a fölszabadult szellem, amit '68 jelentett Európában és Jugoszláviában, fokozatosan megtoroltta vált. Az Ifjúsági Tribün volt a fiatal nemzedék újvidéki centruma, írók, alternatív filmesek, képzőművészek napi táborhelye. A különféle európai események, a cseh, a lengyel mozgalmak motiválták a társadalomkritikai megnyilvánulásokat, eleven reakciókat váltottak ki országszerte. Erre jött a betiltások sora Belgrádban, amelyek kezdtek már körülöttünk is a csökkenteni a mozgásteret. Mi még egy gazdag, soknyelvű jugoszláviai kulturális közegbe nőttünk bele. Noha az is evidens volt már akkor, hogy a sokszínűség megbecsülése nem feltétlenül konvenál a pártideológiának, a fű alatt erősödő nacionalizmusoknak meg végképpen nem. Magyarországról sok figyelemre nem

¹ Jacques Derrida *Grammatológiájának szerbhorvát fordítása* 1976-ban jelent meg a szarajevói Veselin Masleša kiadónál.

számíthattunk, sőt nagy esemény volt, ha Tolnai Ottónak verse került be egy budapesti antológiába. Ahogyan az is nagy dolog volt, hogy Aleksandar Tišma a magyar megjelenés előtt lefordította és szerb nyelven kiadta Végel László regényét.²

Visszatérve még a hatvanas évek elejére: hogy lett ott hirtelen ennyi tehetséges, ennyi értelmes ember? Tényleg hirtelen ennyien összejöttek...

...és aztán egymást segítették, ösztönözték. Lehetett egy pontosan sohasem körvonalazott cél, igény, elégedetlenség, újtási hajlam, ami közösséget szervezett maga köré.

Azt látjuk, hogy az Ottó valóban központi figura volt, másokat is lehetőséghez juttatott, irányított, de Ottó meg Bányai kiemelése nem magyarázat arra, hogy hirtelen húsz ember ott van együtt, és napi szinten működik, meg még a periférián alkalmilag még többen. Lapozom a Sympókat, és rengeteg ember fölbukkan, aztán egy részük el is tűnt, Raffai Ferenc például, akinek nagyon fontos publikációi vannak az első Új Symposion-számokban, aztán egyszer csak nyom nélkül eltűnik.

Olyan életkorban voltak valamennyien, amikor nem egymás ellen dolgoztak, nem egymás kiszorításán, hanem éppenséggel egymás motiválásán, egy vonzaskör kialakításán. A *Híd* is fontos előzmény volt, a Magyar Tanszéken folyó munka sem volt még megfáradt. Sinkó 1967-ben meghalt, 1968-ban pedig mi már azok közelébe kerültünk, akik tanáraink és szerkesztőink voltak egy időben. A Tanszéktől három lépésre volt a város központjában az Ifjúsági Tribün az *Új Symposion* és a *Polja* folyóirat szerkesztőségével. Végel volt az egyik alakítója az ott folyó aktivitásnak. Épp most olvasom Slobodan Tišma³ írásában az akkori intézmény szinte egész epikus történetét. Elmeséli, hogy ők napi 24 órát ott tartózkodtak, hol kiállítást csináltak, hol filmet Žilnikkel⁴, akinek kritikus intonációjú

2 Végel László *Egy makró emlékiratai* című regénye 1969-ben jelent meg Aleksandar Tišma fordításában az újvidéki Matica Srpska gondozásában.

3 Slobodan Tišma (1946) kortárs újvidéki szerb író, költő, Aleksandar Tišma fia.

4 Želimir Žilnik szerb filmrendező Arany Medve-díjas filmje, a *Korai munkák* 1969-ben készült, és Marx és Engels korai munkáit hozza ironikus kapcsolatba a szocializmus realitásaival.

filmjei, másokéval együtt, azután bunkerba kerültek.

És Újvidéken megvalósult a szerb kollégákkal az állandó együttműködés?

Igen. Tišma például arról is beszél, hogy hogyan radikalizálódott a zenei közeg, a Vranešević fivérek különféle bandjei, zenéltek, majd a protest-songok felé mozdultak, darabjaik, fellépéseik politikai színezetűvé váltak. Žilnik, Makavejev is mind elszántabban kritikus műveket alkottak, amik erős reakciókat váltottak ki. Egész Kelet-Európában romlott a politikai helyzet. 1968-at még sikerült Jugoszláviában elfojtani és álságosan kezelni, de sok minden megmozdult és elmozdult, ami változásokat jelentett a szellemi életben.

Te mikor kerültél Újvidékre?

1964-ben, nagyanyámhoz költöztem, gimnáziumba iratkoztam.

Gimnáziumba mentél oda. Ez az az időszak, amikor a mellékletből folyóirat lett.

A Futaki úti újságosnál megvettem a lapot, Édesapám pedig előfizetője volt, s amikor hazamentem, otthon mindig megvitattuk.

Tehát elsőéves gimnazistaként rákapcsolódtál arra, ami ott frissen történt.

Igen, engem is érdekelt, Édesapámat is.

Hány éves volt akkor Édesapád?

Ezek voltak utolsó évei, 55 évesen, 1968-ban halt meg.

És teljesen nyitott volt a maga generációs helyzetéből mindezekre az újdonságokra.

Az utolsó percig ott állt az összes *Híd*-évfolyam meg a *Symposion*-számok és mellékletek a polcán. Mindkét lapot becsülte, mindenkoron volt affinitása a fiatalok iránt is.

És Vajdaság-szerte mennyire volt ez jellemző? Volt olyan értelmiségi réteg, amelyik erre ugyanígy rákapcsolódott?

Volt. Akkoriban még nem mutatkozott az a nagy megosztottság, ami a vajdasági értelmiség

körében később kialakult. Nyilván a centralizáció és az ellenőrizhetőség döntött arról, hogy a tartományi központban, Újvidéken létesüljenek az intézmények, a Magyar Tanszék, a Hungarológiai Intézet, a Forum Könyvkiadó, a *Magyar Szó*, a folyóiratok, holott Szabadkán, Zentán, Észak-Bácskában él a legnagyobb számú magyarság. Ez idővel természetes feszültségforrássá vált a magyar etnikumon belül. Újvidéknek ennek ellenére, vagy ezzel együtt, egy időben nyüzsgő szellemi élete lehetett.

Még a hatvanas évek kapcsán kérdeznék az Új Symposion olvasottságáról. Sziveri szülőfalujában járva, amikor a Sziveri János összegyűjtött versei kötetet mutattuk be, a családdal meg az ottaniakkal beszélgetve előkerült egy kis verses füzet, amelyet Sziveri tanárnője őrzött meg. Meglepően érett, korszerű versekből áll, összefüggő kis kötet, Hippy versek a címe. Ezeknek a szövegeknek semmi közük a szokásos, tizenéves korban írt versekhez. És ezt egy tizennégy éves, vidéki, falusi gyerek írta 1968-ban. Nem tudom mással magyarázni, mint hogy ez a fiú nyilvánvalóan olvashatta a Sympót, onnan kapott mintát és biztatást ilyen jellegű költészet művelésére.

Tolnai Ottó hatásáról lehet szó, '68-ban jelent meg szövege, *A hippy halála*. A Symposiumnak voltak a '68-as eseményekre és az amerikai hippykultúrára reagáló közleményei, fordításai is. Tolnaiék pedig figyeltek a tehetséges fiatalokra. Negyedik gimnazistaként közzéték első kritikámat ugyanebben az évben, amivel gimnáziumi tanárnóm a becei Középiskolások Művészeti Vetélkedőjére küldött. Bányai, Utasi, Tolnai, a Symposium-szerkesztők ültek a zsűriben, jó megilletődötten kaptam egy harmadik díjat... (nevetés)

Még jó, hogy nem különdíjat...

Aztán azon az őszön már elkezdtek foglalkoztatni az Új Symposium szerkesztőségében. Maurits Ferenc volt a grafikai szerkesztő, én meg a lektor, titkár. Valamennyiünk számára igen fontos volt a lap külalakja, grafikai megmunkálása. Maurits elődei, Papp Miklós, Baráth Ferenc kiváló érzékkel, invencióval alakították a lap egyedi arculatát. Gyerekefjell biztosan ez ragadott meg elsőként, s talán nem is értettem eleinte, mi a publikált szöve-

gek lényege. Lehet, hogy a legfiatalabbaknak, mint ahogyan nekem is, éppen az volt a vonzó, hogy milyen érdekesek a képmelléletek, a betűtípusok, az oldalak, hogy nem olyan monoton, nem olyan unalmas a lap látványa, mint a szokványos folyóiratoknak.

1
kartag nándor

VAJDSÁGI KÖZÉPISKOLÁSOK

1968

IRODALMI VETÉLKEDŐJE

ifjú
áradás
ban
vén
könnyek
elvesz
nek

TIZENKILENC dal, beszél, kantata, szabadka, topolyai, újvidéki, zental, zombori és zrenyaini középiskola részvételével

A BECEI DÖNTŐ MŰSORA:
 Aprilis 27-én: 10-12 óráig a vetélkedő első része
 15-18 óráig a vetélkedő második része
 Aprilis 28-án: 9 órákor eredményhirdetés, díjkiosztás, a győztesek bemutatkozása

Becsén, az ifjúsági otthonban

MINDENKIT SZÍVESEN LÁTUNK!

„Az utóbbi időben szinte általánossá vált nálunk az állandó siránkos: nincs a Vajdaságban egy építendő tiszta, egy valószínűleg szimból, egyetlen emlékeztető kultúrarendszer sem, a sem is lesz nálunk semmi, mindent a közvetlenség, erőteljes azelőtt porítottam fel, a nemzetiség kultúrámat bevonni a postea. Például a később, valamely idővel, csatlakozott, költői költészet személyek hangulatának írt, nem csak a vidéken, hanem kulturális körökben is. S a siránkosok között elfelejtik, hogy a port le lehet venni. Sajnos, sokan vannak a klubokban lévő szívesek, epizódszerűtlenek, akik a közvetlenség potrogatják költészetet és közben gondolatban arról gondolkodnak azon, hogy melyik nap is kezdődik meg a Vajdaság kultúrájának megújulása. S minthogy megállapítják, hogy is bizony nincs semmi, kezdve a sajátját és végére a tanáryán, kaptak-e elismerést: azelőtt, hatalmazni a sajátja rendük meg a következő kövél. Először az általában, de csak a szerkesztők hátr kövél látnak, esetleg egy szerkesztővel az átélésben lévő közös erővel. Csak ezt látjuk... S itt esztől török meg ennyi fiatal tanár, újsgárdai költészetem, és többet is a kezdő, kezdőletük — ezek a költészet vére, a kultúrái egységára megviláni, akár Helyes Szívesek, nemek el az életükben, de

„kik” ötletet. Esztől van az, hogy amikor az ember jóváhagy tanárral beszél, ilyen „hírtől véltvegen” kap több: ezindul csak fiatal barátom, idősebbtől is is beszélgetek. Aztól van ez, mert a szívesek és tisztelettel csak panaszkodnak, hogy nincs költészet, de meg nem próbálták a költészetet bevezetni, mert a szívesek csak panaszkodnak, hogy nincs olvasóváros, de tisztelettel a klubokban kívül még nem is látják, kövél, mert a rendezvények szervezői csak siránkosnak, hogy nem megy minden rendben, nincs kölcsönös, de a rendezvény részvevői nem ismerik, nincs meg velük a kapcsolata, lelkesséni ötlet meg nem próbálják. Azt pedig nem is kell kommentálni, hogy az újvidéki gimnáziuma azt sem tudja, hogy Muraszombaton hozzá hasonló, azonban a klub fiatalok szintén írnak, olvasnak, szerveznek, hogy a csokán fiatal talán még nem is hallotta a zental költészetek költészetek híre, hogy az újvidéki nyelvcsala magyar egyetemista körül bétárolva nem tudja, merre van és hogy létezik egyáltalán Ifjúsági Trófea, és a pocsori fiatalok még sohasem volt a zental Híd, hírt sem hallotta az Új Symposiumnak, hogy az Újvidéki Hídötletét indítottak szíves csak azok hallgatják, akik oda írnak is, mert a többi fiatal azt sem tudja, hogy ilyen létezik, hogy a — de sorolhatnám, sorolhatnám a

vételségek. Minél! Egy csak én is siránkosnak csúszok, pedig nem ez a célom, sőt! Azra ahányk számított, hogy mit bolja is van szerintem a zental, darabban álló kultúrák életének. Ha az ember megvan, azaz az az érdekes, hogy itt minden, de minden önéle. Ha valaki megvan, azaz az az érdekes, hogy Új Symposiumot, az nem a Forum Laptervező érdeme, ha az egyetlen megalkotó egy kis egyetemista ide, az nem az Ifjúsági Trófea érdeme, és így tovább — itt minden, sem csak van, önköztudományra jön létre, a létező — és sok pénz feladás — intézmények mellett. Nyolgy az Híd, Olvass, hogy én itt a kultúr-intézmények megszűnésével mellett kezdődtem — egész szívesem — csak azt akarom ezzel mondani, hogy IFJÚSÁGI KULTURÁLISERŐK. A KUTYA SEM TORODIK. Az elemi iskolákat, első megmunkálta így-ahogy a Jó Fajda, s a feladatok is költészetek kultúrátomokat egy-egy szerkesztő szemlélésben — nem a város emberét beszélnek — (idét! Szerkesztő, Piroz beszélgetés, Költészetért egy-egy, esetleg — de az más a szó — a Sári híró). Feltalálhatnák nem marad semmi, csak a Képes Ifjúság és az Új Symposium, ezek pedig napos his példaszámok miatt nem hatnak nagyobb körbe. Olvassák főleg a költészetek, akik Állandóan ezt hangosítják: többet, többet,

Egyébként nekem az a benyomásom, hogy abban az időben meg az utána következő tíz-tizenöt évben ezek a kísérletek, néha tipográfiai tudás nélküli próbálkozások is annyi szabadságot hoztak a vajdasági magyar kultúrába, hogy elfogadóbbá tették az olvasók számára a közölteket. Bennem sem merült fel, amikor először találkoztam a Sympóval meg a szokatlan, újszerű versekkel, kiadványokkal, hogy miért nem írnak szabályos verset, miért ilyen érthetetlen szövegekkel jönnek nekem...

Pedig voltak ilyenek is. A kiadóházban is, a Magyar Szónál meg a vidéki értelmiség köré-

41

ben is, akik megragadtak a konvencionális képi ízlésnél.

És belül is, a kiadóházban vagy nyomdában voltak olyanok, akik értettek a hagyományos tipográfiához, és frászt kaptak ettől, amit a sympósok csináltak?

Nem hiszem. Kapitány Lászlóval együtt valamennyien felkészült grafikusok voltak. A *Symposionon* kívül a vajdasági könyvtervezés is különlegesen igényes volt. A *Symposion* arculatára eredetileg a belgrádi *Vidici* tördelése volt hatással.

Baráthtal és Mauritscsal is beszélgetve újra és újra fölmerült az általad is emlegetett három név mellett az Ottó... Hogy Ottó ugyan nem értett hozzá, de mindig jött valamilyen ötlettel.

Persze, Ottónak kifejezett fogékonysága volt erre is. Kimondott örömmel csinált ott mindenki mindent. És együtt. Tolnai, Maurits a padlóra terítették a nyomdai levonatokat, így legyen, úgy legyen, méricskéltek és közösen alakították. Ottó, ha egy kis sziporkányi ötletet érzékelt, akkor arra lecsapott, bravó, így kell tovább, csináld, ha meg ő jött elő egy elképzeléssel, akkor a grafikusok azon igyekeztek, hogy megvalósítsák. Ehhez Ottó elfogadó, támogató képessége is hozzájárult. Ha én álltam elő valamivel, például hogy a francia folyóiratok ezzel, azzal foglalkoznak éppen, akkor rögtön rábeszélte, hogy írd meg, írd, csináld, csináld. Mindenkit ösztönzött, mindenkire feladatot bízott. Mindez kihívás volt.

Ez napi szinten így ment, minden nap ott voltak, és csinálták...

Igen, igen. Napi szinten. Állandó kreativitásban élték ki magukat. A laptervezésben utólag Kassák-hatást ismertek fel sokan, holott amikor az *Új Symposion* megjelent, még nem volt elérhető a *Ma* reprint kiadása, ez nem járhatott a szerkesztők kezében. Közvetlen hatásról nem beszélhetünk.

Bori hogyan kapcsolódott rá a Sympóra? Amikor a Symposion indult az Ifjúság mellékleteként, akkor mindenkinek nekimentek, az identitásképzés része volt, hogy mindenkit megtámadtak. Ottó a Borit megsemmisíti, a sárba döngöli, hogy nem ismeri

a kortárs magyar költészetet. Hogyan tudták ezeket a vitákat lefolytatni úgy, hogy aztán Bori mégis együttműködött a szerkesztőséggel? A Kassák-tanulmányát például ott közölte folytatásokban.

Azt hiszem, hogy Borira is hatott Sinkó. Tőle ő is sokat örökölhettek, talán azért lett maga is Krleža-monográfus, és megnyílt érdeklődése a jugoszláv irodalmak iránt is. 1959-ben létrehozták a Tanszéket, holott nem volt még doktorált professzora, magának a tanszékalapító Sinkónak pedig egyetemi oklevele sem volt. A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia tagjaként válhatott tanszék-alapítóvá. Az idősebb symposionisták körében aztán fokozatosan nagy Sinkó-kultusz alakult ki.

Sinkó a nagy ívű előadásokkal hatással tudott lenni...

A mi nemzedékünk, Slobodan Tišma, Vladimir Kopicl, a fiatalabbak nagy élménye nem Sinkó, hanem Sreten Marić, a világirodalom-tanárunk volt, Proust, Unamuno és sok jelentős európai szellem közvetítője, fordítója, kiadója, aki hihetetlenül nagy tudást osztott meg velünk.

Ezek szerint akkor még kétnyelvű képzés volt?

Igen, s ez egy nagy érték volt számunkra. Marić asszisztensétől, Đorđije Vukovićtól hallottunk a Bahtyin-kutatásokról, akinek egyes műveit ekkoriban még Volosinovnak tulajdonították. A Nolit is e név alatt adta ki, s az orosz kutatók csak később azonosították a valódi szerzőt. Nagy élményt jelentettek az órák, a szerb, szlovák, ruszin évfolyamtársaknak is, akikkel együtt jártunk e kurzusokra.

Tehát világirodalmat, irodalomelméletet náluk tanultatok szerbül?

Az irodalomelméletet Bányai tanította, majd később rám bízta az általános irodalomtudományt. Nem magyar nyelven a világirodalmat, szociológiát, módszertant, a jugoszláv irodalmakat meg az idegen nyelveket hallgattuk.

Tehát ott gyakorlatilag a semmiből kiépült egy kis tanszék, ami aztán a hetvenes évekre kiszélesedett.

Igen, az első tanársegédek Matijevics, Bányai, Bosnyák voltak, aztán pár év múlva Gerold László, Utsai Csaba, majd néhány évvel később, 1975-ben én is a tanszékre kerültem.

Ez egy tervezett intézményfejlesztés Boriék, Bányaiék részéről, aminek eredményeként kialakult a hetvenes években egy elég nagy létszámú, jól szakosodott oktatógárdából álló tanszék?

Elég nagy időbeli kihagyások voltak, Bori és Bányai között tíz év, Bányai és köztem is tíz év korkülönbség volt, kissé nagy űrök voltak az intézményi utánpótlásban. Nem volt nagy létszámú a hallgatóság sem, tíz, majd húsz, aztán harminc fölé kerülhetett egy időben.

Visszatérve az előbb elkezdett témánkra, az egymás közti nagyon komoly, nagyon intenzív vitákra: nemcsak a megelőző nemzedékekkel folytak viták, Tolnai erős kritikája Bori irányába nem volt kivételes, a symposionisták között is rendkívül komoly viták alakultak ki. Például Végel könyve, az Egy makró emlékiratai kapcsán többen is fenntartásokat, kritikát fogalmaztak meg, a legerősebbet talán Utsai Csaba a könyv nyelve ellen, mások kifejezetten nagyra tartották a regényt, felismerték ennek a nyelvnek a termékenységét. A mai magyar irodalomkritikában nem nagyon látunk ilyen vitákat azonos értékrendet valló, egy alkotói körbe tartozó szerzők között. Aztán Weöres Sándor levele mintegy eldöntötte ezt a vitát. Ez például önmagában is szép, szinte mitologikus története a vajdasági magyar irodalomnak. Hogy tudtak ezek a viták ilyen élesen működni?

Nem voltak olyan kényszerítő körülmények, amelyek miatt ezeket ne lehetett volna lefolytatni. Átmenetileg viszonylag oldott szellem uralkodott. Vukovics Géza, aki szintén *Híd*-szerkesztő volt korábban, ő szerkesztette sokáig a *Magyar Szó Kilátó* című mellékletét, és ott is folytak viták. A *Kilátót* aztán Végel vette át, és végignéztem, hogy milyen hihetetlen ösztönzést fejtett ki úgy, mint korábban a *Symposion*-ban Tolnai. Mindketten a munkatársak felkérésével kezdték, könyveket adtak nekik, biztatták őket. Végel hetente rangos mellékletet tudott csinálni a napilapban, komoly kritikai rovattal. Kipattantak néha viták, aztán elsimultak. Ilyen volt az 1968-as

regény pályázat körül folyó is. A különféle zsűrizések, a *Híd*-díjak is megosztók voltak, súrlódtak a vélemények. Közegünkben ez akkoriban elfogadható volt, ami a viszonylag egészséges korszakok tünete.

Később, ahogy megszilárdulnak az intézmények, kialakulnak a bástyák, akkor már beáll egy némaság, nincsenek többé nagyobb nyilvános viták.

Igen, akkor lanyhult a viták kritikai éle. 1980-ban a párizsi *Magyar Műhely* szerkesztői arra figyelmeztettek, hogy mennyire fontos az a természetes fiatalítás, amire Vajdaságban volt még esély, Nyugaton pedig már kevésbé: a magyar orgánumoknak ott meg van számolva az idejük. Nálunk ezzel szemben volt folyamatos utánpótlás. Aztán erre következett 1983-ban a teljes megsemmisítés, az *Új Symposion* szerkesztőségének elbocsátása. Illúzióink szertefoszlottak.

És ott, '83-ban erről Bányaiékkel nem lehetett beszélni? Ő tényleg semmilyen részvételt nem vállalt ebben magára?

A stratégiát kialakítók között volt ő maga is.

De vele erről nem lehetett beszélni? Vagy végig tagadta?

Sosem kérték rajta számon. Olyan nyilvánvaló volt, hogy azok, akik akkor valamilyen vezetői beosztásban voltak, csak azok dönthettek a lap sorsáról. Állítom, hogy erre nem volt semmilyen politikai utasítás, erről a vajdasági magyar vezetés döntött. Sziveri János szerkesztői munkája, hangütése, bátorsága számonkérő volt és zavaró.

Fehér Kálmán az elmúlt években sokszor visszatért erre a '83-as botrányos eljárásra. Megható volt, hogy ő magának sem tudta megbocsátani, hogy miért ment bele a kompromisszumokba. Másfelől ha arra gondolunk, hogy akkoriban már Tito sem él, s Jugoszláviában kezd minden recsegní-ropogni, csakugyan nem lehetett tudni, hogyan változni a viszonyok, nagy bizonytalanság uralkodott el. Az, ami a kilencvenes években bekövetkezett, az már Tito halálával elkezdődött, vagy még előbb.

És a Tolnai Ottóhoz való viszonyulást te hogy értékel? Azt, hogy őt izolálták ott a rádióban, és több mint két évtizeden keresztül ott csinálta a műsorait, és végig nem kerülhetett folyóiratközelbe. Ő volt az abszolút szerkesztő, és helyette hivatalnokok szerkesztették a Hidat. Bori végül is hivatalyszerűen csinálta.

A rádió menekülési útvonal volt a számára. Kerülhetett volna az utcára is. Ha megnézed, hogy ki tartozott a legszűkebb vezetői klikkhez, akkor sejtethed, hogy hol dőltek el a dolgok. Ezt így éreztük mindannyian, akik kívül voltunk e struktúrákon.

Tulajdonképpen a hatvanas évek egy kibontakozó, felívelő időszak, aztán '71-ben jött egy törés, és aztán egy változó színvonalú és lehetőségeket adó időszak. Ezeket a változásokat mennyire érezték a közben?

Amikor benne vagy a folyamatokban, még nincsenek távlataid azok megítéléséhez. Közben érekeled a bajokat és majd azok következményeit. A botrány például a *Symposium* Erotika-száma körül olyan gyermekdolog volt, s mégis végig kellett mennie az ügynek a tartományi pártbizottságon meg mindenféle bizottságokon, hogy ne tiltsák be a lapot. Hogy nem a téma, nem a tényleges közlemények váltották ki a lap elleni hadjáratot, az bizonyos.

Nem beszéltünk még Danyi Magdiról, arról az időszakról, amikor ő volt a főszerkesztő.

Azt az időszakot a lap első törésének, színvonalbeli fölhígulásának láttam. A strukturális elemzésekkel, a szakdolgozatokkal iskolássá vált, koncepciótlan, aztán a Szombathy-féle változatban még haloványabb lett. A Purger Tibor által szerkesztett lap már nem is érdekelt egyáltalán. Sziveriék nemzedékét már nem követte eredeti generáció és elképzelés.

Domonkosról sem volt szó az eddigiekben. Ő hogy élte meg ezeket a huzavonákat, drasztikus beavatko-

zásokat? Mit érekelet ezekből? Ő rendkívül érzékeny figura.

Domonkosék mind több időt töltöttek Svédországban, úgyhogy az itthoni huzavonáktól véglegesen megszabadulhatott. Szorongott előzőleg éppen eleget.

És az egymás iránti felelősség ebben a társaságban nem maradt meg? Kezdetben volt, aztán elkopott? Mintha Bosnyákban láttam volna még később is ilyesmit, akiben minden félelme meg irigysége ellenére mintha lett volna egy kötelezettségvállalás a közös örökség iránt.

Bosnyák egy közösségmentő, szociális funkciót állított a lap előterébe, sajátos társadalmi rendeltetést tulajdonított neki, ami kissé beszűkítette a lap mint termékeny szellemi, irodalmi és művészeti közeg jelentőségét.

Valahogy úgy alakult a beszélgetésünk, hogy a nagy történet helyett az érzékeny pontokat vettük végig. Ezeket a személyes momentumokat olyan nehéz megérteni, miközben ezek is befolyásolták a folyamatokat. A számok meg ott vannak, olvashatók. Bár ott is az látható, hogy a hetvenes évek elejéig megy egy ilyen rendkívül kreatív és intenzív szakasz, szinte a semmiből létrehozva, azután viszont van ugyan egy megalapozottság, de az invenció mintha kevesebb lenne. Szabályosabban megy az egész irodalmi élet működtetése.

Magának a lapnak a színvonala a személyektől és az egyéni hozzájárulásoktól függetlenül rendkívül kiegyensúlyozatlan. Az egyik szám izgalmasabb, merészebb, a másik jelentéktelen. Szinte számról számra változott, ingadozott a mérce. Nem is értettem Mészöly Miklóst, aki váltig dicsérte, rendszeresen olvasta. Ott álltak a számok az asztalán. De Miklós, mondtam, hát annyi idétlenség jelent meg a lapban, olyan gyermekdolgokat közöltek tőlem is, másoktól is... Ő viszont úgy látta, hogy egészében jó, hogy mindig van a lapban valami eredetiség, valami ösztönző, spontán, friss szellem. Talán ezt a játékos szabadságot szerethette. Történeti távlatból eredetisége, nyitottsága és kezdeményező jellege mintha csakugyan vitán felül állna.